

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2022 Vol. 1

**www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz**

ISSN 2181-9238

GOLDEN SCRIPTS

OLTIN BITIGLAR

2022 Vol. 1

www.navoiy-uni.uz
www.goldenscripts.navoiy-uni.uz

BOSH MUHARRIR

Shuhrat Sirojiddinov

BOSH MUHARRIR

O'RINBOSARI

Karomat Mullaxo'jayeva (o'zbek)

Ziyoda Teshaboyeva (ingliz)

MAS'UL KOTIB

Ozoda Tojiboyeva

TAHRIR HAY'ATI

Zaynobiddin Abdirashidov

Karl Rayxl (Germaniya)

Seyhan Tanju (Turkiya)

Kamol Abdulla (Ozarbayjon)

Vahit Turk (Turkiya)

Isa Xabibeyli (Ozarbayjon)

Benedek Peri (Vengriya)

Teymur Kerimli (Ozarbayjon)

Eunkyung Oh (Koreya)

Mark Toutant (AQSh)

Boqijon To'xliyev

Qosimjon Sodiqov

Nurboy Jabborov

G'aybulla Boboyorov

Vali Savash (Turkiya)

Kimura Satoru (Yaponiya)

Hamidulla Dadaboyev

Aftondil Erkinov

Rashid Zohidov

Baxtiyor Abdushukurov

Almaz Ulvi (Ozarbayjon)

Dilnavoz Yusupova

Qo'ldosh Pardayev

Nodirbek Jo'raqo'ziyev

MUNDARIJA

ADABIYOTSHUNOSLIK

Husniddin Eshonqulov

Badiiy asarni sharhlash mezonlari:
mushtaraklik va o'ziga xosliklar

4

Alisher Razzoqov

Alisher Navoiy ijodida "but" ramzi bilan
bog'liq irfoniy ma'nolar talqini

18

MATNSHUNOSLIK

Ozod Alimov

Matn mas'uliyati va matnshunos majburiyati

36

Parviz Izzatillayev

"Latoyifnoma" va "Majolis un-nafois"
asarlarining matniy tadqiqi

61

Akrom Malikov

"G'aroyib us-sig'ar" devonidagi alif
bilan tugallanuvchi hamd g'azallarning
matniy xususiyatlari (*To'pqopi, Parij va
Dushanbe nusxalari asosida*)

79

Jaloliddin Jo'rayev

Badiiy Andijoniy va uning "Tajnis ul-lug'ot"
asarlari haqida

96

Ilova. Matn

104

EDITOR IN CHIEF	
Shuhrat Sirojiddinov	
DEPUTY EDITOR IN CHIEF	
Karomat Mullakhojaeva (Uzbek)	
Ziyoda Teshabaeva (English)	
EXECUTIVE SECRETARY	
Ozoda Tajibaeva	
EDITORIAL BOARD	
Zaynabiddin Abdirashidov	
Karl Rechl (Germany)	
Isa Habibeyli (Azerbaijan)	
Benedek Peri (Hungary)	
Teymur Kerimli (Azerbaijan)	
Eunkyung Oh (Korea)	
Mark Toutant (USA)	
Bakijan Tukhliev	
Kasimjan Sadikov	
Nurboy Jabborov	
Gaybullah Babayarov	
Vali Savash (Turkey)	
Onal Kaya (Turkey)	
Kimura Satoru (Japan)	
Vahit Turk (Turkey)	
Seyhan Tanju (Turkey)	
Aftandil Erkinov	
Rashid Zahidov	
Atabek Juraboev	
Bakhtiyar Abdushukurov	
Almaz Ulvi (Azerbaijan)	
Yusupova Dilnavoz	
Kuldosh Pardaev	
Nodirbek Jurakuziev	

CONTENTS	
LITERATURE	
Husniddin Eshankulov	
Concept of editing of literary work: commonality and specificity	4
Alisher Razzakov	
The Interpretation of the Mystical Meanings Related to the Symbol "Idol" in the Creation of Alisher Navo'i	18
TEXTOLOGY	
Ozod Alimov	
Task of textual scholar and responsibility of original text	36
Parviz Izzatillaev	
Textual study of "Latoyifnoma" and "Majolis un-nafois"	61
Akrom Malikov	
Textual features of hymns ending with alif in "Gharayib us-sigar" (<i>Based on Topkopi, Paris and Dushanbe copies</i>)	79
Jaloliddin Juraev	
Badii Andizhani and about his works "Tajnisul-lug'ot"	96
Appendix. Text	104

“G‘aroyib us-sig‘ar” devonidagi alif bilan tugallanuvchi hamd g‘azallarning matniy xususiyatlari

(To‘pqopi, Parij va Dushanbe nusxalari asosida)

Akrom Malikov¹

Abstrakt

Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Xazoyin ul-maoniy” kulliyotidagi birinchi devon – “G‘aroyib us-sig‘ar” tarkibidagi “alif” harfi bilan tugallanuvchi hamd g‘azallarning matni tahlil qilingan. Devonning uch nusxasi – Dushanbe (№1990), Istanbul (Revan 808) va Parijda (Turc 317) saqlanayotgan qo‘lyozmalardagi matnlar qiyoslab o‘rganilgan. Shuningdek, Hamid Sulaymon tayyorlagan tanqidiy matnga ham murojaat qilingan. E‘tiborli jihati, maqolada badiiy matn amaliy va nazariy matnshunoslik nuqtayi nazaridan tadqiqqa tortilgan. Muallif g‘azallarning ko‘chirilishi o‘rtasidagi farqlarni o‘rganish bilan birga ularning mazmuniniga ham e‘tibor qaratgan. Uch qo‘lyozmaning ikkitasiga kiritilgan, ammo bittasida uchramaydigan hamd g‘azal aniqlangan.

Kalit so‘zlar: *devon, matn, qo‘lyozma, kulliyot, nusxa, qiyos, kotib, tanqidiy matn, hamd, g‘azal, maqta‘, matla‘, taxallus.*

Kirish

Alisher Navoiy ijodiy merosini o‘rganish keyingi yillarda yangi bosqichga ko‘tarildi. Shoir ijodiga falsafiy manba sifatida qarash tez-tez kuzatilmoqda. Tadqiqotlarda asarlarning badiiy xususiyatlari, tilshunoslikdagi ahamiyati va qo‘lyozmalar tavsifi, she‘rlar, baytlar soni o‘rtasidagi farqlarni sanash bevosita matnga, uning g‘oyasiga, ruhiga kirib borish bilan almashib boryapti. Navoiyshunoslikning dastlabki davrlari – sobiq sho‘rolar zamonida shoir asarlarini kirill alifbosiga tabdil qilish, chop etish masalalari

¹ Malikov Akrom Abduhamidovich – tayanch doktorant, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti.

E-pochta: akrommalik@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9515-439X

Iqtibos uchun: Malikov, A.M. 2022. “G‘aroyib us-sig‘ar”dagi alif bilan tugallanuvchi hamd g‘azallarning matniy xususiyatlari (To‘pqopi, Parij va Dushanbe nusxalari asosida)”. *Oltin bitiglar* 1: 79–95.

ustuvor bo'lsa, mustaqillik davridagi izlanishlarda ushbu nashrlarga suyangan holda badiiyatga oid tahlillar, ramzlar va timsollarni o'rganish kabi tamoyillar ko'proq ko'zga tashlandi. Shuningdek, shoir g'azallarini sharhlash an'anasi vujudga keldi. Bu yo'lda N. Komilov, I. Haqqulov, N. Jumaxo'ja, O. Davlatov, B. To'xliyev, K. Mullaxo'jayeva va boshqa navoiyshunoslarning salmoqli ishlari yuzaga keldi. Endilikda Alisher Navoiy merosini yaxlit tizim sifatida o'rganish, shoir ijodi haqidagi savollarni uning barcha matnlari ichidan izlash, mutafakkir ijodkorning ma'naviy olami, ruhoniy dunyosini matnlar asosida yangi metodlar bilan tadqiq qilish asosiy masalaga aylanmoqda.

Bugun Alisher Navoiy ijodini o'zida aks ettirgan har bir qo'lyozmaga ham qiyosiy, ham individual yondashuv zaruratga aylandi. Qo'lyozma matnida shoir asarining qay shaklda aks etgani, o'zgarishlar kotibning maishiy sharoiti yoki ruhiy holatiga bog'liqmi yoki ijtimoiy-siyosiy sabablar bilan izohlanadimi degan savollarga javob izlash, pirovardida turli davrlarda Alisher Navoiy merosi jamiyat tafakkurida qanday ahamiyat kasb etganligini aniqlash, asosiysi, shoir asarlarining asl mazmunini tushunish, talqin qilishga e'tibor qaratmoq kerak. Biz ushbu maqolada "G'aroyib us-sig'ar" devonining ayrim matnlarini tadqiq qilishni maqsad qilib oldik. "Alif" bilan tugallanuvchi g'azallar ichidan hamd g'azallar matniga diqqat qaratdik. Chunki shoirning ilohiyot, olamning yaralishi, odamning olamdagi o'rni bilan bog'liq qarashlari, asosan, hamd g'azallarida yorqinroq namoyon bo'ladi. Bu qarashlar Alisher Navoiy ijodining o'qildizi, ya'ni barcha asarlarini harakatlantirib turgan ma'naviy, ruhoniy quvvat, ularni tushunishda kalit hisoblanadi.

Qo'limizda Alisher Navoiy asarlari kulliyotining ikki nusxasi va faqat "Xazoyin ul-maoniy" devonlaridan iborat qo'lyozmaning bir nusxasi bor. Birinchi kulliyot nusxasi Istanbuldagi To'pqopi muzeyida Revan 808-raqam bilan saqlanayotgan qo'lyozmaning 2020-yil chop etilgan faksimilesidir. Nashrda kulliyot qo'lyozmasiga quyidagicha tavsif berilgan: "802ta varaqdan iborat bo'lgan bu kulliyot 315x230 mm, yozuv yozilgan qismi 167 mmdir. Har sahifasiga 27 satrdan iborat yozuvlar ta'liq xatida bitilgan... "Saddi Iskandariy"ning so'ngida kelgan kitobatda 901-yil (*milodiy 1495 – 1496-yy.ga to'g'ri keladi*) Darvesh Muhammad Toqiy tomonidan ko'chirilgani aytilgan. "Vaqiya" (742a)da Alisher Navoiyga nisbatan "g'ufira zunubahu" (gunohlari kechirilsin) duosi aytilgan, "Munshaot"da (782a)da esa bu duo "alayhir rahma" (unga rahmat bo'lsin)ga almashgan. Bundan ma'lum bo'ladiki, ushbu kulliyotdan besh asar shoirning vafotidan so'ng ko'chirilgan" [Kut 2020, 17].

Kulliyotdan o'rin olgan asarlar ro'yxati ham ushbu faksimil nashrning 18-sahifasida keltirilgan:

1. Munojot, 4^b – 5^b. Orada ikki bo'sh varaq qoldirilgan.
2. "Xutbayi davovin", 4^b – 5^b. ("Fasohat devonining g'azal-saroylari..." deb boshlanadigan bu matn, aslida, Alisher Navoiyning "Badoye' ul-bidoya", devoniga yozilgan muqaddimadir – A. M.)
3. "Arbain", 6^b – 7^b.
4. "Siroj ul-muslimiyn", 7^b – 9^b.
5. "Nazm ul-javohir", 10^b – 18^a.
6. "Lison ut-tayr", 18^b – 54^b.
7. "Nasoyim ul-muhabbat", 55^b – 175^a.
8. "Hayrat ul-abror", 176^b – 213^b.
9. "Majnun va Layli", 214^b – 249^a.
10. "Farhod-u Shirin", 250^b – 305^b.
11. "Sab'ayi sayyor", 306^b – 353^b.
12. "Saddi Iskandariy", 354^a – 422^a.
13. "G'aroyib us-sig'ar", 423^b – 481^b.
14. "Navodir ush-shabob", 482^b – 539^a.
15. "Badoye' ul-vasat", 539^b – 596^a.
16. "Favoyid ul-kibar", 597^b – 658^a.
17. "Majolis un-nafois", 659^b – 693^a.
18. "Tarixi anbiyo va hukamo", 694^b – 718^a.
19. "Tarixi muluki Ajam", 719^b – 733^b.
20. "Holoti Sayyid Hasan", 734^b – 737^b.
21. "Holoti Pahlavon Muhammad", 738^a – 741^a.
22. "Vaqfiya", 742^b – 749^b.
23. "Mezon ul-avzon", 750^b – 757^b.
24. "Xamsat ul-mutahayyirin", 758^b – 773^a.
25. "Muhokamat ul-lug'atayn", 774^b – 781^b.
26. "Munshaot", 782^b – 802^a.

Ikkinchi kulliyot esa ikki jilddan iborat bo'lib, Parijdagi Fransiya Milliy kutubxonasida *turc 316*- va *turc 317*-inventar raqami bilan saqlanmoqda. Biz uning elektron nusxasini oldik. "Navoiy kulliyoti 1-juzi" quyidagi mundarijaga ega bo'lib, asar nomlari berilmagan va ular orasi bitta varaq (bo'sh ikki sahifa) bilan ajratilgan:

1. Munojot. "Bismillahir rohmanir rohiym, zihi isming aziym" deb boshlangan bu matn Navoiy kulliyoti uchun umumiy kirish vazifasini o'tagan bo'lib, 4 sahifa.
2. "Arbain", 4 sahifa.
3. "Nazm ul-javohir", 20 sahifa.

4. "Siroj ul-muslimiyn", 5 sahifa.
5. "Nasoyim ul-muhabbat", 364 sahifa.
6. "Lison ut-tayr", 77 sahifa.
7. "Hayrat ul-abror", 84 sahifa.
8. "Farhod va Shirin", 122 sahifa.
9. "Layli va Majnun", 75 sahifa.
10. "Sab'ayi sayyor", 105 sahifa.
11. "Saddi Iskandariy", 154 sahifa.

"Navoiy kulliyoti 2-juzi" esa quyidagicha tartiblangan:

1. Debocha 7 sahifa, bu muqaddima "Badoe' ul-bidoya"da kelgan, ammo "Xazoyin ul-maoniy"ga yozilgan debocha bu o'rinda uchramadi.

2. "G'aroyib us-sig'ar", 123 sahifa.
3. "Navodir ush-shabob", 124 sahifa.
4. "Badoye' ul-vasat", 125 sahifa. Devon so'ngida "Tugandi "Badoye' ul-vasat" kitobi 932 da" degan jumla kelgan.
5. "Favoyid ul-kibar", 132 sahifa.
6. "Mezon ul-avzon", 14 sahifa.
7. "Muhokamat ul-lug'atayn", 16 sahifa.
8. "Xamsat ul-mutahayyirin", 30 sahifa.
9. "Majolis un-nafois", 54 sahifa.
10. "Tarixi anbiyo va hukamo", 48 sahifa.
11. "Tarixi muluki Ajam", 30 sahifa.
12. "Vaqfiya", 12 sahifa.
13. "Holoti Sayyid Hasan Ardasher", 7 sahifa.
14. "Holoti Pahlavon Muhammad", 7 sahifa.
15. "Munshaot", 37 sahifa.

Ixtiyorimizda qo'lyozmaning elektron nusxasi bo'lgani uchun biz kulliyot sahifalarini raqamlagan holda taqdim qila olmadik, balki asarlar necha sahifadan iboratligini aytish bilan cheklandik.

Alisher Navoiyning 20 jildlik mukammal asarlari to'plamining 3-6-jildlari "Xazoyin ul-maoniy"ni o'z ichiga oladi, 3-jildga yozilgan so'zboshida mazkur asarning ilmiy-tanqidiy matni sobiq sho'rolar davlati hududida saqlanayotgan qo'lyozmalar asosida tuzilganligi aytiladi, shuningdek, Hamid Sulaymon faoliyati natijasida Alisher Navoiy asarlarining ikki mo'tabar kulliyoti qo'lga kiritilgani ta'kidlanadi: "Bular Alisher Navoiy kulliyotining Istanbuldagi To'pqopi saroyi fondida (inv. № 808) saqlanayotgan nusxasi, hijriy 901-902, milodiy 1495-1497-yillari xattot Darvesh Muhammad Toqiy tomonidan Hirotida ko'chirilgan hamda Parij Milliy kutubxonasida (inv. № 316-317) saqlanayotgan, hijriy 930-

933, milodiy 1525–1527-yillari kotib Ali Hijroniy tomonidan Hirotda ko'chirilgan ikki jildlik kulliyot fotonusxalaridir. Har ikki kulliyot kompozitsiya va mundarija jihatidan bir-biriga yaqin" [Навоий 1988, 5].

H.Sulaymon tuzgan tanqidiy matn "Mumtoz so'z" nashriyotida 2012-yili kam nusxada chop etilgan, unda olim "... bir qancha qo'lyozma nusxalar bilan tanishib chiqib, Dushanbe, Parij, Sankt-Peterburg va Istanbul nusxalardan foydalangan"i ta'kidlangan [Навоий 2012, 2]. Bu qaysi qo'lyozmalar edi?

1. Dushanbe nusxasi Tojikiston RFA saqlanayotgan 1990-sonli qo'lyozmadir. Bu qo'lyozma 1500-yili ko'chirilgan.

2. Parij nusxasi Fransiya Milliy kutubxonasidagi 108-raqamli qo'lyozma bo'lib, 1525–1527-yillari ko'chirilgan.

3. Sankt-Peterburgdagi Saltikov-Shchedrin nomidagi Davlat kutubxonasida saqlanayotgan 55-raqamli nusxa 1498–1499-yillari ko'chirilgan.

4. Istanbuldagi Sulaymoniya kutubxonasi, Fotih fonididan o'rin olgan 4056-raqamli qo'lyozma XV asrga oidligi qayd etilgan.

Biz tadqiq etayotgan uchinchi qo'lyozma H. Sulaymon foydalangan, asl nusxasi Tojikiston Fanlar akademiyasining qo'lyozmalar bo'limida 1990-raqam bilan saqlanayotgan manbadir. Uning tarkibidan "Xazoyin ul-maoniy" devonlari to'liq o'rin olgan. Ushbu manba 1500-yili noma'lum kotib tomonidan ko'chirilgan.

H. Sulaymon tuzgan tanqidiy matn nashridagi ma'lumotlarga suyansak, biz murojaat qilayotgan Parij nusxasi va olim foydalangan nusxa boshqa-boshqa ekanligi oydinlashadi.

Umuman olganda, dastlabki tadqiqotlarni topilgan manbalar va yangilangan ilmiy qarashlar asosida qiyosan o'rganish jiddiy xulosalar taqdim qiladi. Matnshunoslik nazariy va amaliy turlarga bo'linishini [Sirojiddinov 2019, 11] hisobga olib, matnchlik prinsiplariga tayangan holda matn mazmunini taqqid qilish, bu orqali adibning fenomeniga chuqurroq kirib borish lozim deb o'ylaymiz.

Biz aynan ushbu uchta qo'lyozmadan o'rin olgan "G'aroyib us-sig'ar" devonidagi dastlabki "Ashraqat..." deb boshlanuvchi, Alibek Rustamiy ta'biriga ko'ra "fotiha g'azal" [Рустамий 2003, 54] va hamd, munojot g'azallarni matniy jihatdan qiyoslab chiqishni hamda g'azallar matnidagi nazariy masalalar muxtasar tahlilini maqsad qilib oldik.

Qiyosimiz avvalida qo'lyozmalarga To'pqopi nusxasi (TN), Parij nusxasi (PN), Dushanbe nusxasi (DN) deb shartli nom qo'ydik.

Asosiy qism

Birinchi g'azal "Ashraquat min aksi shamsil ka'si anvor ul-huda" deb boshlanib, 9 baytdan iborat va TN va PNda ham baytlar sanog'i va tartibi bir xil. G'azalning ikkinchi baytidan boshlab ifodalarda ayrim farqlar ko'zga tashlanadi. Ikkinchi baytning birinchi misrasi TNda quyidagicha yozilgan:

غیرى نقشى دین کونکول جامى دا بولسه زنک غم

Ushbu misra PNda shunday shaklda kelmoqda:

غیرى نقشیدین کونکول جامیدا بولسا زنک غم

Yozuvda so'zlari – bولسا, جامیدا – جامى دا, نقشیدین – نقشى دین ifodasida farq bor. Qiyosiy tahlillar natijasida ma'lum bo'ldiki, ikkala kulliyotda ham fotiha g'azalning mazmuni va so'zlarida hech bir o'zgarishlar yo'q, 7 o'rinda uchragan tafovutlar esa so'zlarning yozilishi bilan bog'liq, xolos. Uning matn ma'nosiga hech qanday ta'siri mavjud emas. Farqlar uchraydigan misralarni ushbu jadvalda aks ettirdik:

1-jadval

Misralar tartib raqami	Revan 808 (Kulliyotning To'pqopi nusxasi)	Turc 317 (Kulliyotning Parij nusxasi)	1990 (Kulliyotning Dushanbe nusxasi)
5	اولسا	اولسه	اولسه
6	انى	انى	انى
14	لفظن	لفظین	لفظین
17	ساقى سى دین جون	ساقى سیدین جون	ساقى سى دین جون

H. Sulaymon tuzgan tanqidiy matnda g'azalning 4-baytida TN va PNda "mayi vahdat" deb yozilgan birikma DNda "vahdat mayi" deb yozilganligi ko'rsatilgan.

Ushbu g'azal Alisher Navoiyning eng ko'p sharhlangan g'azallari sirasiga kiradi, chunki unda shoir ijodining asl mohiyati qisqa, aniq va yuksak badiiy mahorat bilan aks ettirilgan. E'tiborga molik sharhlar qatorida A.Rustamiy [Rustamiy 2003, 54], N. Komilov [Komilov 2012, 11] tadqiqotlarini keltirish mumkin. A.Rustamiy g'azalni badiiy jihatlariga e'tibor qaratgan, har bir baytning yuzaki va haqiqiy ma'nolarini tushuntirgan, baytlarni aruzga muvofiq o'qish uchun kerakli yo'riqlarni ko'rsatgan. N. Komilov g'azal matnini yaxlit, baytlarni o'zaro bog'liq holda sharhlagan, ko'rinishidan, g'azalning ma'no ruhini bo'linmas va jozib xususiyatini namoyon qilishga urinilgan. Olim mazkur g'azal vahdat ul-vujud ta'limotining ifodasi ekanligini qat'iy ta'kidlagan: "Navoiy bu o'rinda Ilohiy tajalliy

bilan moddiy olam insonda birlashgan degan vahdat ul-vujud ta'limoti g'oyasini ilgari suradi: may bilan jom orasida shunday bir Yagonalik hosil bo'ladiki, qaysi dunyo, qaysi Iloh ekanligini ajratish mumkin bo'lmay qoladi" [Komilov 2012, 16]. A. Rustamiy ham ana shu ma'nodagi tahlilni quyidagicha tushuntirgan edi: "... vahdat e'tiqodiga ko'ra borliq yagona bir vujudan, olamdagi bor narsalar shu vujudning turli ko'rinishlaridan iborat" [Rustamiy 2003, 59].

Kulliyotning TN PNga qaraganda qadimiyroq bo'lgani uchun avval unga murojaat qildik. Ikkinchi g'azal Alisher Navoiy qat'iy tamoyil deb belgilagan qoidaga ko'ra [Sirojiddinov, Yusupova, Davlatov 2020, 42] hamd yo'nalishida bo'lib, زهی حسنونک ظهوریدین توشوب, ya'ni "Zihi husnuning zuhuridin tushib har kimga bir savdo" deb boshlanadi. Ushbu g'azalga TNda حضرت باری تعالینینک حمدو, ya'ni "Hazrati Boriy taoloning hamd-u sanoyida" deb sarlavha qo'yilgan. PNda esa الفعر فی التوحید باری تعالی عز اسمه deb yozilgan. Matnlar orasida farq yo'q, faqat TPda چمن , جو , sifatida yozilgan chaman, chu so'zlari چمن , چو tarzida kelgan. Umuman, چ , ya'ni "ch" undoshi bilan talaffuz etiladigan so'zlar PNda shunday aks ettirilgan bo'lsa-da, ko'p o'rinlarda TNda ج , ya'ni "j" bilan ifodalangan.

Devondagi ikkinchi g'azal زهی حسنونک ظهوریدین deb boshlanadi va uning ayrim o'rinlarda juz'iy tafovutlar uchradi.

2-jadval

Misralar tartib raqami	Revan 808 (Kulliyotning To'pqopi nusxasi)	Turc 317 (Kulliyotning Parij nusxasi)	Dushanbe 1990 (Tojikiston)
3	تاپماسلیق اسانکیم	تاپماسلیق اسانکیم	تاپماسلیغ اسانکیم
4	بیدالغینک ... پن هانلغینک	بیدالغینک ... پن هانلغینک	بیدالغینک ... پن هانلغینک
6	چمن آتشکهی کا ... جو	چمن آتشکهی کا ... جو	چمن آتشکهیغه ... جو
10	یوزی کوزکوسیدا عکسینی کر کوزکوزمدی لیل	یوزی کوزکوسیدا عکسینی کورکوزمدی لیل	یوزی کوزکوسیدا عکسینی کر کورکوزمدی لیل

G'azalda Alisher Navoiy Ilohning husnini madh qiladi. Xudoga qarata: "Sening husning zuhuridan har kimga savdo tushdi, bu savdolar sababli kavnayn ikki olam bozorida g'avg'olar ko'tarildi" – xitobi orqali Alisher Navoiy fenomeniga xos bo'lgan muhim e'tiqodiy qarashni topamiz. "Hayrat ul-abror" dostonida shoir yozadi:

Yo'q edi xud ilminga ijmoli zot,

Moniyi tafsili shuyunu sifot.

Lek o'shul chehrai ushshoqso'z

Kim anga har lam'adur ofoqso'z –

Qildi mazohirda xayoli zuhur,

Topqali ul husn kamoli zuhur [Kut, 177].

Mazkur baytlarda kelayotgan “chehrai ushshoqso'z” biz o'rganayotgan g'azaldagi “Zihi husn”dir. Ya'ni Alloh taolo o'z husnini ko'rsatishni, bildirishni istadi, shu sababli bu koinot, borliqni yaratdi. “Zihi husnning zuhuri” deya Alisher Navoiy olamning yaralishini nazarda tutmoqda. Bu zuhur har kimga savdo soldi – Ilohning sifatlari tajalliysidan aql egalari, ruhlar lol-u hayron qoldilar, ular savdoyi bo'lib, eslarini yo'qotdilar. Shuning uchun kavnayn bozori – ikki olam: dunyo va oxirat maydonida g'avg'o ko'tarilgan. Bu bayt mazmunidan kelib chiqib, kitobxonda demak, olamda Xudoning husni zuhur qilib turarkan-da, uni qanday topish mumkin, degan savol uyg'onadi. Shoir keyingi baytda “Seni topmoq mushkul!” – der ekan, Iloh husni zuhurini har kim ham olamga boqib ko'ra olmasligini ta'kidlaydi, chunki odamlar g'aflatda, shu sababli “Seni topmaslik oson”, Xudoning paydoli – zuhuri pinhon, ya'ni yaratilgan pardasi g'ofil ko'zni Ilohning sifatlarini ko'rishdan to'sib qo'ygan, ammo Uning pinhonligi paydo – Xudoning ko'zlardan yashirin ekanligi kunday ravshan.

Keyingi baytlarda Alisher Navoiy Ilohning paydoli – zuhuri qanday shaklda anglanishini tushuntiradi: chaman otashgohini gul olov bo'lib yondirdi va bulbul bu o'tda kuydi; Majnun ko'zguning aksidek oromini yo'qotdi, chunki uning yuziga Laylo bir qarab o'ziga oshiq qilgan edi; quyosh goh sarg'ayadi, goh qizaradi, sababi Allohning san'ati bog'ida u kabi yuz minglab ra'no gullar uni rashkdan shu ahvolga soladi; vomiqqlar uzro ishqida yonib-kuyadi, chunki Uzro chehrasiga boqqan Vomiq unda Iloh husnidan bir zarra tajalliy ko'rgan edi; Haqning kalomi Shirin labiga yashirindi, buni bilgan Farhod yoqut kabi qonlarni yutdi; Ibrohim alayhissalom uchun yoqilgan gulxan go'yo Haq jamolidan lovullagan ediki, uni payg'ambar o'ziga guliston deb bildi, parvona ham shamning o'tiga shu bois o'zini Ibrohim alayhissalom kabi otadi; sarvqad – jononlar qaddi behad go'zal malohatli yaratildi, chunki ular oshiqlarni kuydirishi shart, zotan, oshiqlar sevgili timsolida Haqning jamoli nurini ko'radilar, lekin bu nur anqo so'zi ichiga qanoat so'zi yashirilgani kabi berkdir, pinhondir – Alisher Navoiy mana shunday dalillar bilan Haqning husni qay tariqa zuhur qilishini tushuntiradi, g'azal so'ngida o'zi ham savdoga chalinganligini e'tirof etib, Haq hamdida o'zligini tan oladi, chunki tikan jannat gulini maqtay olmaydi, soqov bo'lib qoladi.

"Ashraquat" g'azalida hamd ma'nosi yo'qligi, bu matn "Xazoyin ul-maoniy" uchun umumiy kirish vazifasini o'tashini nazarda tutib, ushbu ko'rilgan g'azalni "G'aroyib us-sig'ar"dagi ilk hamd g'azal deb hisoblaymiz. Unda olamning yaralishi Iloh husni zuhuriga xizmat qilishi bayon qilingan.

"G'aroyib us-sig'ar"dagi uchinchi *ای صفحی رخسارینک* deb boshlanuvchi g'azali matnida uchta qo'lyozmada umuman farq yo'q, so'nggi misrada *تیلی* so'zidagi *ت* harfidagi ikki nuqta PNda tushib qolgan, xolos.

Avvalgi g'azal mazmuni Alloh nima uchun olamni yaratdi, degan savol javobi ustiga qurilgan bo'lsa, bu g'azal olamlar Robbisining azaliylik va abadiylik sifati zikri bilan boshlangan. Alisher Navoiy: "Ruxsoring sahifasi azal xati bilan insho qilingan" misrasida Haqning ruxsorini madh etmoqda. Ruxsordan murod Haqning vajhi, ya'ni husni, yuzidir, uning sahifaga tashbeh etilishi shartli bo'lib, shoir qasdini azaliylik sifatini ifodalashga qaratgan. Har qanday devon sahifalar va undagi misralardan iborat bo'lgani uchun va har bir devon Haq madhi bilan boshlanishi kerakligi bois Alisher Navoiy bu tashbehga murojaat qilgan. Ikkinchi misrada ham "Debochayi husn" deya Haqning jamoli debocha – devonlarning muqaddimasi deya atalarkan, maqsad – uning abadiy, tugashsiz ekanligini uqtirishdir. G'azal davomida shoir butun olam Haq vajhiga oshiqqligini, Uning maqtovi va itoatida ekanligini tasvirlaydi: zarralarning har biri Uni zikr qiladi, yomg'ir qatralarining tovushi Unga aytilib turgan hamdlardir; quyosh bir ko'zgu kabi bo'lib, uning bu qadar porloq va yorug' ekanligi bejiz emas, tun aslida, kul va u nafas ichida qolgan quyosh ko'zgusini yuvib, jilolantirib qo'ygan, mazkur hodisa Allohning mashshotayi sun'i – san'atining bezakchi, ziynatlovchi xossasidir; quyosh tinimsiz Haqning yuziga sajda qiladi, shuning uchun yuzi hozirga shaklga kelib qolgan, tun esa turra – qora durra bog'lagan, ammo bu durra Haqning qahri el kabi esib kelgani uchun ochilib ketadi; Haqning sun'i – san'ati turli holatlarni namoyon qiladi, xususan, har tongda quyoshning olovini subhning og'zidan nafas kabi ko'rsatadi; bu o'tning alangasi subhni kuydirgan-u, yulduzlar obila – kuygan tanada paydo bo'ladigan oq shish kabi uning atrofini o'rab olgan; Haqning dargohida shoh-u darvesh birdek muhtojdir, johil-u donolar ham Allohning ne'matlaridan birdek bahramanddirlar, Haq taolo bu ikki toifani ajratmay, o'z ne'matlari bilan siylaydi; bulbulning gulga oshiqqligi bejiz emas, zotan, gul xazon bo'ladi, parvona esa ertaga o'chadigan sham oloviga shaydo, lekin bu o'tdan baqo yo'q! Sir nimada? Sir shuki, gulning yuzida Haqning

sirlari, shamning olovida Haqning husnidan tajalliy bor, uning nima ekanligini aql anglamaydi, lekin qalb oshiq-u parvonadir; oshiqqlar ko'p, Navoiy ularning ichidan bir maqom so'raydi, bu maqomda u doimo Haqqa hamd, maqtov yog'dirib turishni orzu qiladi, uning eng buyuk maqsadi – shu.

Butun olam Haqqa hamd aytadi, har bir hodisotdan Allohning qudrati ko'rinadi, tabiat ham, jamiyat ham Xudoning ulug'ligini tasdiqlaydi, barcha yaratilqlar, ayniqsa, inson uchun eng sharaflisi Allohni maqtash, ulug'lashdir. G'azalning bosh g'oyasi ana shu ma'nolarni o'zida jamlagan.

To'rtinchi g'azal ...اي حمد اولوب محال deb boshlanadi. So'zlarning ifodasi hamda ayrim so'zlarning tushib qolishi bilan bog'liq farqlash quyidagi jadvalda aks etgan:

3-jadval

Misralar tartib raqami	Revan 808 (Kulliyotning To'pqopi nusxasi)	Turc 317 (Kulliyotning Parij nusxasi)	Dushanbe 1990 (Tojikiston)
3	تخیل بيله	تخیل بیلا	تخیل بیلان
4	یتماک محال	یتماک محال	یتماک خیال
6	انچه بلاغت	انچه بلاغت	انجا بلاغت
8	کثافت بیلان ...	کثافت بیلان سنکا	کثافت بیلان سنکا
9	وصلینغه	وصلینغه	وصلینغا
10	جراغ	چراغ	چراغ
11	اولماسا	اولماسه	اولماسا
12	ضالالت بیلان ...	ضالالت بیلان سنکا	ضالالت بیلان ...
13	چون	چون	چون
13	قاچماين ني سود	قاچماين ني سود	قاچماين نیناي
14	منچه خجالت	منچه خجالت	منچا خجالت

Bundan avvalgi g'azal matnida Alisher Navoiy Haq taologa yuzlanib, Uning maqtovini aytish sharafigini so'ragan edi. Mazkur o'rganayotganimiz baytlarning birinchisida shoir insonning balog'ati – so'zga chechanligi, eng go'zal so'zlarni topib qo'llay bilishi, so'z ilmidan chuqur xabardorligi Allohga munosib maqtovni aytishda etarli bo'lmasligini qat'iy ta'kidlaydi, eng fasih nutq bilan ham Xudoni maqtash maholdir, bu Ilohga taqvo, toat bilan qurb – yaqinlik hosil qilish mumkin emasligiga o'xshaydi. Insonlar shariat amrlarida ko'rsatilganidek taqvo qilsak, toatda bo'lsak, Haqqa yaqin bo'lamiz deb o'ylaydilar, aslida, quruq taqvo-yu toat maqsadga etishtirmaydi, insonni kibrga boshlaydigan taqvo va ibodat emas, chinakam taslimiyat Haqqa etaklaydi. Inson Haqni ko'p taxayyul,

fikr bilan topaman desa ham, yanglishadi, aql va farosatim bilan Uning marhamatini qozonaman desa ham xatodir, odamzodning bu xislatlari chegaralangan, kim aql va idrokka tayansa, adashadi, koinot zubbasi – olamning qaymog'i bo'lgan Muhammad sollallohu alayhi va sallam insoniyatning eng oqil, eng komili bo'la turib, Haqning maqtovida o'jizligini e'tirof etib turibdi-ku, boshqalar ham yuz ming qusur, nuqson bilan biz ham hamd aytishdan o'jizmiz desa, ayni beadablikdir; olamda qaysi tiyraro'zgor – sho'r'peshona Haq tomon yo'l topgan bo'lsa, bu Xudo ato etgan hidoyat chirog'idandir, ya'ni biror kas o'z ixtiyori bilan bunday inoyatga erisha olmaydi; Navoiy bu o'rinda Haqning lutfiga muhtojligini aytadi, boshdan oyoq gunoh va zalolatdaman, lutfing rafiqim bo'lmasa, Senga qanday qilib etaman deydi; ha, insonda jurm, gunoh ko'p, ammo Haqdan bo'lak uning panohi yo'q, gunohlardan Haqning panohiga qochish yagona choradir; maqta'da shoir isyoni ko'p-u, uyati yo'qligini tan oladi, shu holda ham Xudoga etishmoq istagini bayon qiladi, bu bilan Haqning marhamati har qanday gunohni yuvib ketishga qodirligini va Haqdan umidvorligini izhor etadi.

Mazkur g'azalda munojot ruhi ustuvordir, o'zidan avvalgi g'azallardan farqli jihati ham shu.

PN va TNda 5-g'azal *الاها پدشاها کردکارا* deb boshlanadi. Ammo DNda *يا رب اولوس نهانی* deb boshlanadigan g'azal o'rin olgan. DNda beshinchi tartib bilan kelgan ushbu she'r PNda 6-o'ringa joylashtirilgan, ammo TNda bu matn yo'q.

Bu g'azal matni Alisher Navoiyning yigirma jildlik mukammal asarlari to'plamidagi 1-jildida, ya'ni "Badoe' ul-bidoya"da 5-tartib raqami bilan keltirilgan, ammo 3-, 4-, 5-, 6-jildlarda "Xazoyin ul-maoniy" tarkibida uchramaydi, shoirning to'la asarlari to'plami bo'lmish o'n jildlikda bu g'azalni topa olmadik, shuning uchun she'rning to'liq matnini havola etishni joiz bildik:

يا رب اولوس نهانی ایماستور نهان سنکا

نی دی نهان غمیمنی چون عیان سنکا

قیسی مکان ارا سینی استای که کون دا

سینسبز ایماس کمانی و یوقتور مکان سنکا

امرینک دین ایرو تیلکا تکلم چو یوق نی عیب

کر حمد ایتا الماسا بو بی زبان سنکا

ای کاش تاپسا جان و کونکول انچا قرب کیم

جاننی کونکول کونکولنی فدا قیلسا جان سنکا

ظاهر قیلوردا حاجت ایرور حضرتینکدا تینک
سلطان عمرو سایل بیخانومان سنکا

اظهار عجز ایتاردا جنابینکدا بیردورور
نیشی سینوق سینکا بیلہ پل دمان سنکا

چون پشه عاجز اولدی که یوز مین چا قربی بار
هیہات کر یتارنی مین ایتسام کمان سنکا

یا رب بو خسته اولچه تمنا قیلیب تورور
چون بار عیان سنکا نیسین بیان ایلائی سنکا

حق سرّی دین نوایی اکر استاسانک نیشان
جهد ایلاکیل که قالماسون اولّ نشان سنکا

M. Imomnazarovning “Olti devon muqoyasasi” maqolasida “Badoye’ ul-bidoya”ning Tehron nusxasida aynan 5-tartib raqamli g’azal “يا رب اولوس نهانی ایماستور نهان سنکا” deb boshlangani ta’kidlangan [Imomnazarov 2021, 17].

Ushbu matn PN va DNlarida qanday farqlar bilan ko’chirilganiga diqqat qaratdik:

4-jadval

Misralar tartib raqami	Turc 317 (Kulliyotning Parij nusxasi)	Dushanbe 1990 (Tojikiston)
5	قوي وچ	قوي وچ
7	برق مرچا	برق اچنا
8	اسليق ادف	مسليق ادف
9	روري تاجاح	سامي تاجاح
11	ادروري زج ع راعظا	ادراتي زج ع راعظا
13	راب يبرق اچ نيم زوي	راب يبرق اچ لکي نيم زوي
14	نایب نیسین	نایب نویسن

Yuqorida biz taqdim qilgan matn ushbu farqlarni hisobga olgan holda tartiblandi, PNdagi 7-satrda kelgan اچره so’zi DNdagi jumlasida 11-satrda PNda kelgan اظهار عجز ایرورد bilan almashtirildi. Shoir taxallusi kelgan bayt PNda maqta’ o’rnida yozilgan, ammo DNda bu misralar maqta’dan avvalga chiqarilgan va g’azal PNdagi maqta’dan avval kelgan bayt bilan yakunlangan. Ikkala holda ham, ya’ni maqta’ bo’lib kelgan baytlar o’rni almashishi g’azal mazmuniga ta’sir o’tkazmasligini hisobga

oldik, asosiysi, shoir taxallusi maqta'da kelishini nazarda tutib, PNdagi holatni saqlab qoldik.

Shoir Parvardigorga "Yo Rab!" deb murojaat qiladi, dastavval odamzodning o'zaro pinhon ishlari, o'y va xayollari Xudoga yashirin emasligini aytish bilan Allohning Ko'ruvchi, Biluvchi, Xabardor degan sifatlarini madh etadi, pirovardida esa o'zining ham holi Unga butkul ma'lumligini ta'kidlab o'tadi. Shu o'rinda shoir Haqning makonga muhtoj emasligini aytib, bu kavn – koinotda Allohning makoni yo'qligini qat'iy eslatib, biror makon Uning nazorati, hukmidan tashqarida emasligini ham bildiradi. Uchinchi misrada amringdan biror holat ayro emas degan ta'kid bu talqinni tasdiqlaydi, bu o'rinda shoir hamd aytish ham Haqning inoyati bilan bo'lishiga diqqat qaratgan. Jon va ko'ngil Haqning qurbi, yaqinligiga shu qadar erishsaki, bir-birini Haq uchun qurbon fido etib yuborsa! Xudoning qarshisida o'z hojatini izhor etishda gado va sultonning farqi yo'q, nishi singan pashsha va fil ham Haqning qoshida o'z o'jizligini birdek namoyon etadi; Alisher Navoiy pashshaning Haqqa bo'lgan yaqinligini o'zidan yuz karra ortiq deb ishonadi, ammo bu holi bilan pashsha shu qadar o'jiz ekan, men qanday qilib Unga etishni istashim mumkin deya zaifligini tan oladi, shu qadar xastaligi bilan Haqqa etmoqni orzu qiladi, Xudo uning ich-u tashini bilib turibdi-ku, u endi qay holatini bayon qilsin?!

Alisher Navoiy maqta'da o'zlikdan – nafs istaklaridan g'olib kelmasa, ich-ichidan Xudoga taslim bo'lmasa, Uning sirridan bahra olmasligini aytib yana o'ziga xitob qiladi.

Navbatdagi g'azal *الها پدشاها کردکار* deb boshlanadi. Uchta qo'lyozmada uchraydigan ayrim juz'iy farqlar quyidagicha aks ettirildi:

5-jadval

Misralar tartib raqami	Revan 808 (Kulliyotning To'pqopi nusxasi)	Turc 317 (Kulliyotning Parij nusxasi)	Dushanbe 1990 (Tojikiston)
2	اچوق	اچوق	اجوغ
3	بيلان	بيله	بيله
4	نمرو دغه	نمرو دغه	نمرو دغا
5	قچن کيم	قچن کيم	قاچان کيم

Hamd va munojot g'azallaridan keyin na'tga bog'lovchi vazifasini o'tagan ushbu matnda shoir Xudoning qudratini, Uning Biluvchi, Ko'ruvchi, Xabardor sifatlarini vasf etib so'z boshlaydi. Allohning Sabur sifatini tilga oladi, Namrud kabi o'zini xudo deb

bilganlarga ham sabr etishini aytadi, Oli Imron surasidagi 26-oyatni iqtibos keltiradi: *Qachonkim zohir etsang “tanzi ul-mulk”, ya’ni “tanziul mulk”ni zohir qilsang*, Doro Iskandarga mag'lub bo'ladi deya shoir oyatdagi: *“Xohlagan kishingdan mulkni tortib olursan!”* – mazmunini yodga oladi. Haqqa eltadigan yo'l og'ir va uqubatlidir, chunki bu yo'lda shayton hiylasi va nafs vasvasasi bor, bu yo'lga chiqqan odam undagi muhlik – halok etadigan toshlarni ko'radi, bu toshlar oddiy emas, yoquti ahmar, ya'ni qizil yoqutdir, mazkur tashbihdan ikki ma'no ko'zlangan: yo'lning qiymati ulug'ligi va bu yo'lda qonlar oqishi, jonlar fido bo'lishi bor. Haqning eshigi deganda uning rizosini nazarda tutgan shoir bu ostonadagi qora tuproq mushk kabi izzatli bo'lishini eslatadi. Suho yulduzi erdan ko'rinmaydigan, Hulkar to'plamidagi eng xira yulduz [Alisher Navoiy asarlari izohli lug'ati, 4-jild 1984, 136], baytda Suho deya Haq yo'lidagi g'ariblar nazarda tutilmoqda, odamlar nazdida eng faqir bo'lgan Xudo uchun yasharkanlar, shabistonlarda Quyoshdan ko'ra porloq bo'lib nur sochadilar; Navoiy o'zini nafs zulmatida qolganligini aytadi, Haqdan o'ziga Xizri roh – yo'l ko'rsatuvchi Xizr bo'lishini o'tinadi, aks holda, zulmatdan chiqa olmaydi. Taxallusi kelgan baytdan keyin maqta' keladi, unda shoir qiyomat kuni Alloh gunohlarni afv etishi uchun Rasululloh sollallohu alayhi va sallamning shafosatini so'raydi. Ayni shu bayt hamd va na't o'rtasidagi “ko'prik” baytdir, shu baytga tayanib, hamd g'azallar tugaganligi haqida ishonchli xulosaga kela olamiz.

G'azallarning joylashuv tartibini aniqroq tasavvur qilish uchun jadvalga tushirdik:

6-jadval

No	Revan 808 (Kulliyotning To'pqopi nusxasi)	Turc 317 (Kulliyotning Parij nusxasi)	Dushanbe 1990 (Tojikiston)
1	<i>Ashraquat min aksi shamsil ka'si anvorul huda</i>	<i>Ashraquat min aksi shamsil ka'si anvorul huda</i>	<i>Ashraquat min aksi shamsil ka'si anvorul huda</i>
2	<i>Zihi husnung zuhuridin tushub har kimga bir savdo</i>	<i>Zihi husnung zuhuridin tushub har kimga bir savdo</i>	<i>Zihi husnung zuhuridin tushub har kimga bir savdo</i>
3	<i>Ey safhayi ruxsoring azal xattidin insho</i>	<i>Ey safhayi ruxsoring azal xattidin insho</i>	<i>Ey safhayi ruxsoring azal xattidin insho</i>
4	<i>Ey hamd o'lub mahol fasohat bilan Sanga</i>	<i>Ey hamd o'lub mahol fasohat bilan Sanga</i>	<i>Ey hamd o'lub mahol fasohat bilan Sanga</i>

5	<i>Iloho, podshoho, kirdikoro</i>	<i>Iloho, podshoho, kirdikoro</i>	<i>Yo rab, ulus nihoni emastur nihon sanga</i>
6	–	<i>Yo rab, ulus nihoni emastur nihon sanga</i>	<i>Iloho, podshoho, kirdikoro</i>

Xulosa

Ushbu tahlillar natijasida "G'aroyib us-sig'ar" devonining yuqorida tilga olingan qo'lyozmalaridagi matniy o'zgarishlarni quyidagicha tasniflash mumkin:

- a) so'z va qo'shimchalar imlosida farqlarning kuzatilishi;
- b) so'zlar leksikasida o'zgarishlarning kuzatilishi;
- c) baytlarning o'zaro o'rin almashib qolishi;
- d) matndan ayrim so'zlarning tushib qolishi (bu holat radifda kuzatiladi).

Ikkinchidan, "G'aroyib us-sig'ar"ning ayrim qo'lyozmalarida dastavval keltirilgan hamd va munajat mavzusidagi g'azallarga sarlavhalar qo'yilgan, bu sarlavhalar boshqa nusxalarda uchramaydi, shuning uchun bu joriy nashrlarda ham yo'q, sarlavhalar shoir qalamiga mansubmi yoki kotiblar ijodimi degan savolga bu xattotning ijodiy yondashuvi deb javob berish mumkin, agar Alisher Navoiy o'z g'azallarini qat'iy sarlavhalar bilan taqdim qilganida harflarga qo'yilgan sarlavhalar kabi deyarli barcha nusxalarda takrorlangan bo'lardi.

Uchinchidan, "G'aroyib us-sig'ar" Alisher Navoiy g'azaliyoti-ning majmuasi bo'lgan "Xazoyin ul-maoniy"ning ilk devoni bo'lgani hamda devon avvalida kelgan hamd va munajat yo'nalishidagi she'rlar shartli muqaddima, shoirning iloh, olam va odam haqidagi e'tiqodi ifodasi ekanligini hisobga olsak, bu matnlarni Alisher Navoiy fenomenini tushunishdagi asllar sifatida ko'rsatish mumkin.

To'rtinchidan, "G'aroyib us-sig'ar"dagi "Ashraquat" g'azalidan keyin kelgan, biz ushbu maqolada tahlil qilgan beshta g'azal mazmunan hamd yo'nalishda va har bir g'azal so'ngida munajat ruhi namoyon bo'lib turibdi. Alisher Navoiy olam Ilohning qudrati ifshosi, marhamat va lutfining namoyishi deya ishonadi, barcha yaratiglar Iloh husnining tajalliysi deb biladi, har bir zarrada Iloh sifatlari jilvalanadi, Iloh komil Zot bo'lib, uni anglashga inson ojizdir, har qancha mahorat bilan ham Uni madh qilish imkonsiz, Uning marhamati cheksiz bo'lib, har qanday gunohkor bu lutfdan umid qilishga haqli, Iloh insonlarning, balki olamdagi har bir zarraning har bir harakat va holatidan har lahza xabardor, Uning lutfiga erishmoq uchun inson o'z nafsini sindirishi, nafsning xudolik da'volaridan voz

kechishi shart.

Beshinchidan, Alisher Navoiy devonlarida hamda va munojot gʻazallaridan soʻng naʼtlar kelishi shoirning uslubi, qolaversa, Musulmon Sharqi mumtoz adabiyotiga xos anʼanadir, shunga koʻra munojot gʻazalning soʻngida muallif Allohdan Rasululloh sollallohu alayhi va sallamning shifoatini soʻragan.

DN, PNda kelgan, “Yo Rab, ulus nihoni emastur nihon Sanga” deb boshlanuvchi gʻazal TNda uchramaydi, Toshkent nashrlarida yoʻq, qolaversa, H.Sulaymon tanqidiy matniga ham kirmagan, bu xususda keyingi izlanishlar natijasida muayyan xulosaga kelish mumkin.

Adabiyotlar

Алишер Навоий асарларининг изоҳли луғати. 1984. III жилд. Тошкент: Фан.

Алишер Навоий. 2012. *Ғаройиб ус-сиғар*. Танқидий матн. Тузувчи Ҳамид Сулаймон. Тошкент: Mumtoz soʻz.

Кут, Гунай. 2020. *Қуллиёти Навоий*. Факсимил нашр. Истанбул.

Қуллиёти Навоий. Turc 317. Қўлёзма. Париж миллий кутубхонаси.

Қуллиёти Навоий. 1990. Қўлёзма. Тожикистон Республикаси Фанлар академияси.

Имомназаров, М. 2021. “Олти девон муқоясаси”. *Олтин битиглар* 1: 3-21. Тошкент.

Навоий, А. 1988. *Ғаройиб ус-сиғар*. МАТ III жилд. Тошкент: Фан.

Рустамий, А. 2003. *Адиблар одобидан адаблар*. Тошкент: Маънавият.

Сирожиддинов, Ш. 2019. *Матншунослик сабоқлари*. Тошкент: Navoiy universiteti.

Комилов, Н. 2012. *Маънолар оламига сафар*. Тошкент: Tamaddun.

Sirojiddinov, Sh., Yusupova, D., Davlatov, O. 2020. *Navoiyshunoslik*. Darslik. Toshkent: Akademnashr.

Textual features of hymns ending with alif in "Gharayib us-sigar"

(Based on Topkapi, Paris and Dushanbe copies)

Akrom Malikov¹

Abstract

This article analyzes the text of praise poems of Alisher Navai, which begins with the letter "Alif" in the first divan of "Khazayn ul-Maoniy" – "Gharoyib us-sigar". Three copies of Devon's manuscripts preserved in Dushanbe (1990), Istanbul (Revan 808) and Paris (Turc 317) are comparatively studied. There also applied for a critical text prepared by H. Suleiman. In terms of reliability, the article examines from the literary practical and theoretical point of view and textual criticism. The author explores the differences between the copying of gazelles, as well as their content. There also defined the two of three manuscripts, there is a hymn of praise that is included but not in one.

Key words: *devon, text, manuscript, selections, copy, comparison, secretary, critical text, praise, ghazal, praise, matla, pseudonym.*

References

- Alisher Navoiy asarlarining izohli lug'ati.* 1984. III jild. Toshkent: Fan.
- Alisher Navoiy. 2012. *G'aroyib us-sig'ar.* Tanqidiy matn. Tuzuvchi Hamid Sulaymon. Toshkent: Mumtoz so'z.
- Kut, Gunay. 2020. *Kulliyoti Navoiy.* Faksimil nashr. Istanbul.
- Kulliyoti Navoiy.* Turc 317. Qo'lyozma. Parij milliy kutubxonasi.
- Kulliyoti Navoiy.* 1990. Qo'lyozma. Tojikiston Respublikasi Fanlar akademiyasi.
- Imomnazarov, M. 2021. "Olti devon muqoyasasi". *Oltin bitiglar* 1: 3-21. Toshkent.
- Navoiy, A. 1988. *G'aroyib us-sig'ar.* MAT III jild. Toshkent: Fan.
- Rustamiy, A. 2003. *Adiblar odobidan adablar.* Toshkent: Ma'naviyat.
- Sirojiddinov, Sh. 2019. *Matnshunoslik saboqlari.* Toshkent: Navoiy universiteti.
- Komilov, N. 2012. *Ma'nolar olamiga safar.* Toshkent: Tamaddun.
- Sirojiddinov, Sh., Yusupova, D., Davlatov, O. 2020. *Navoiyshunoslik.* Darslik. Toshkent: Akademnashr.

¹ Akrom A. Malikov – doctoral student at the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi.

E-mail: akrommalik@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-9515-439X

For citation: Malikov, A.M. 2022. "Textual features of hymns ending with alif in "Gharoyib us-sigar" (based on Topkapi, Paris and Dushanbe copies)". *Golden scripts* 1: 79–95.

MAQOLA TAQDIM QILISH TALABLARI

“Oltin bitiglar – Golden Scripts” jurnali – Sharq adabiyoti va madaniyati, ijtimoiy-ma’naviy hayoti, tilshunoslik va aniq fanlar, dinshunoslik va ilohiyotshunoslikka oid ahamiyatli qo’lyozma manbalar, xalq og’zaki ijodi namunalariga bag’ishlangan ilmiy tadqiqotlar xulosalarini chop etishga mo’ljallangan.

I. Maqola taqdim etish uchun umumiy talablar

Qo’lyozmalar yil davomida o’zbek, ingliz, rus, fors, shuningdek, turkiy tillarda topshirilishi mumkin. Agar muallif o’z maqolasini jurnalning muayyan sonida nashr etmoqchi bo’lsa, unda qo’lyozma jurnal nashridan kamida besh oy oldin taqdim etishi kerak.

Qo’lyozmalar MS Word (.doc) formatida (oltinbitiglar@gmail.com) elektron pochtasiga yuborilishi kerak. Iqtiboslar va izohlar bo’yicha MS Word menejerini qo’llash lozim.

Barcha qo’lyozmalar muallif (mualliflar) haqidagi qisqacha ma’lumot bilan yuboriladi.

Asosiy matn *Times New Roman* shrifti, 14 hajm, satr oralig’i 1 interval, hoshiyalar chapdan 3 sm, o’ngdan 1,5 sm, yuqori va pastdan 2 sm bo’lishi kerak.

Maqolalar *The Chicago Manual of Style, 16th Edition* formatida shakllantirilishi lozim.

Maqola matni 3 000–5 000 so’zdan iborat bo’lishi kerak.

100–150 so’zdan iborat o’zbek va ingliz tillaridagi abstrakt (annotatsiya) va 5–10 so’zdan kam bo’lmagan kalit so’zlar (o’zbek va ingliz tillarida). Abstrakt maqolaning maqsadi, metodologiyasi va natijalarini qisqacha ifodalashi kerak.

Adabiyotlar ro’yxati 5 sahifadan oshmasligi lozim.

Kitobga taqriz (ingliz yoki boshqa tillarda bo’lishi mumkin) 1500 so’zdan oshmasligi talab etiladi.

Taqriz formati: 1) sarlavha: kitob nomi, muallif (mualliflar), nashr qilingan shahar: nashriyot nomi, nashr yili, sahifasi soni. Narxi, ISBN raqami, (qattiq/yumshoq muqova); 2) taqriz so’ngida: taqrizchining F.I.O., ish joyi, pochta manzili.

II. Maqola bo’limlarini rasmiylashtirish

Maqola nomi – normal harflarda, to’q bo’yoqda, 16 hajm.

Maqola nomi o’zbek va ingliz tillarida (agar maqola boshqa tillarda yozilgan bo’lsa, maqola yozilgan til va ingliz tilida) beriladi.

Maqola sarlavhasidan keyin sahifaning o’ng chetida muallifning ism-familiyasi yozilib, oxiriga yulduzcha (*) ishorasi

qo'yiladi va sahifa pastida muallif haqida quyidagi qisqa ma'lumotlar beriladi: F.I.O., ilmiy daraja va unvon; ish joyi; e-pochta va ORCID ID (raqami).

Maqola kirish, asosiy qism bo'limlari va xulosadan tashkil topadi.

Maqola bo'limlari sarlavhasi – *yotiq*, 14 hajm.

III. Maqolada tarjimalardan foydalanish

Boshqa tillardagi matn yoki boshqa manbalar tarjimoni aniq ko'rsatilishi kerak. Agar matn maqola muallifi tomonidan tarjima qilingan bo'lsa, u holda "tarjima muallifniki" shaklida beriladi.

Rasmiy nashrdan olingan tarjima-matn tahrir qilinmaydi.

Zarur holatda tarjima matnga sana, turli diakritik belgilar va boshqa elementlar kiritilishi mumkin.

Tarjima qilingan matn olingan manba nomi asl holicha beriladi. Zarur deb topilsa, uning nomi qavs ichida berilishi mumkin.

Geografik nomlar tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Tashkilotlar nomi tarjima qilinmaydi va asl shaklida beriladi.

Davr nomi rasmiy qabul qilingan shaklda beriladi.

IV. Ko'chirma va tarjima parchaning berilishi

Manbadan olingan ko'chirma parcha asosiy matndan 1 qator tashlab ajratiladi, satr oralig'i 1 interval, markazda, 12 hajmda yoziladi.

Ko'chirmaning tarjimasi qavs ichida () satr boshidan yozilishi kerak. Bunday ko'chirma *Times New Roman* shrift, 12 hajm, normal yozuvda beriladi.

V. Havola va izohlar berish

Manbaga havola matn ichida to'rtburchak qavsda [] beriladi. Havola qilingan manbalar bir nechta bo'lsa, ular nuqtali vergul (;) bilan ajratiladi.

Izohlar tegishli sahifa pastida, tartib raqami bilan joylashtiriladi.

VI. Qo'lyozma (toshbosma) manbalar va nashr etilgan asarlar bibliografiyasi

Bibliografiyada muallif yoki asar nomi satrboshidan, boshqa barcha qatorlari abzasdan yoziladi. Adabiyotlar *bibliografiyada* o'zbek lotin alifbosi tartibida ko'rsatiladi.

6.1. Qo'lyozma va toshbosma manbalar bibliografiyasi

Qo'lyozma yoki toshbosma manbalarni bibliografiyada o'zi yozilgan grafikada berish maqsadga muvofiq. Lotin alifbosidagi transliteratsiyasini berish ham mumkin. Ba'zan qo'lyozma asarning nomi muallif ismidan oldin yozilishi ham mumkin.

Muallif nomi. Ko'chirilgan asr (agar mavjud bo'lsa). Asar nomi. Qo'lyozma (toshbosma): saqlanayotgan joy, inventar raqam.

Xondamir. XV asr. Makorim ul-axloq. Qo'lyozma: O'zFASHI, № 742.

Matnda qo'lyozma (toshbosma)ga havola berish:

[Xondamir, Makorim, 17^a]

7.2. Kitoblar uchun

Bibliografiyada:

Familiya, ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011. *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Familiya kitob nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 2011, 99]

Agar bir muallifning bir yilda nashr qilingan kitoblaridan foydalanilgan bo'lsa, bibliografiyada kitobning nashr yili o'zbek lotin alifbosi harflari bilan ajratilib ko'rsatiladi.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(a). *Alisher Navoiy: manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili*. Toshkent: Akademnashr.

Sirojiddinov, Shuhrat. 2011(b). *O'zbek adabiyotining falsafiy sarchashmalari*. Toshkent: Akademnashr.

Matnda kitobga havola:

[Sirojiddinov 2011(a), 99]

Ikki muallif tomonidan yozilgan kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar: Nashriyot nomi.

Vohidov, Rahim va Husniddin Eshonqulov. 2006. *O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi*. Toshkent: Adabiyot jamg'armasi nashriyoti.

Matnda kitobga havola:

[Familiya va Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va Eshonqulov 2006, 52]

Agar kitobning uch va undan ortiq muallifi bo'lsa, bibliografiyada barcha mualliflarning ismi to'liq yoziladi. Bunday kitobga havola qilinganda, birinchi muallifning ismi yozilib, davomida *va boshqalar* deb ko'rsatiladi:

[Familiya va boshqalar nashr yili, sahifa raqami]

[Vohidov va boshqalar 2010, 847]

Kitob yoki to'plam maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Kitob yoki to'plam nomi*, Ism Familiya, Ism Familiya muharrirligida, maqola sahifasi raqamlari. Shahar: Nashriyot.

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Navoiy ijodida Ya'juj-Ma'juj obrazi." *Alisher Navoiy va XXI asr*, Shuhrat Sirojiddinov muharrirligida, 130 – 133. Toshkent: Mashhur-press.

Matnda kitob yoki to'plam maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 131]

Elektron shaklda nashr qilingan kitoblar uchun:

Elektron kitobning bir nechta formati bo'lsa, bibliografiyada foydalanilgan format ko'rsatiladi. Elektron kitobning internet manzili (URL) hamda shu manba olingan sana ko'rsatilishi lozim.

Elektron kitobni bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. *Kitob nomi*. Shahar: Nashriyot nomi. URL.
Foydalanilgan sana.

Adizova, Iqboloy. 2020. *Thinker poetess of the East*. Germany:
Lambert Academic Publishing. <https://www.lap-publishing.com/>. 12.07.2019.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Adizova 2020, 11]

Ikki muallif tomonidan yozilgan elektron kitobni bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism va Ism Familiya. Nashr yili. *Kitobning nomi*. Shahar:
Nashriyot nomi. Internet adres (URL).

Sirojiddinov, Shuhrat va Sohiba Umarova. 2017. *O'zbek
matnshunosligi qirralari*. Chikago: Chikago universiteti nashriyoti.
<http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>.

Matnda elektron kitobga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sirojiddinov 1987, 19-hujjat]

7.3. Jurnal maqolasi uchun

Chop etilgan jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni:
maqola sahifalari.

Alimuhamedov, Rixsitilla. 2018. "Qadimgi turk-moniy adabiyoti."
Oltin bitiglar 1: 65 – 76.

Matnda jurnal maqolasiga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Alimuhamedov 2018, 70]

Elektron jurnal uchun:

Elektron jurnal uchun jurnalning DOI manzili ko'rsatiladi. Agar DOI manzili mavjud bo'lmasa, internet adresi ko'rsatilishi kerak (URL). DOI – bu o'zgarmas ID bo'lib, internet tarmoqlarining elektron adreslari tizimiga ulangan, ya'ni manbani boshqaruvchi <http://dx.doi.org/> manzildir.

Elektron jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi* jurnal soni: maqola sahifalari. DOI adres (yoki URL).

Ismoilov, Ilyos. 2020. "Saddi Iskandariy" dostonidagi adabiy ta'sir va o'ziga xoslik masalasi xususida." *O'zbekistonda xorijiy tillar* 3: 229 – 235. doi: 10.36078/1596780050.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Ismoilov 2020, 231]

7.4. Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal uchun

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasiga havola matn shaklida beriladi (masalan, Muhammadjon Imomnazarovning 27.02.2005dagi "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasida chop etilgan maqolasida aytilganidek...); odatda, bunday manbalar umumiy adabiyotlar ro'yxatida keltirilmaydi. Agar keltirilsa, kitoblarga qo'yiladigan talablarga asosan beriladi.

Agar onlayn maqolaga havola berilayotgan bo'lsa, uning internet manzili (URL), maqola olingan sana ko'rsatilishi kerak.

Gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish tartibi:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Gazeta-Jurnal nomi*, nashr sanasi.

Imomnazarov, Muhammadjon. 2005. "Jomiy "Xamsa" yozganmi?." *O'zbekiston adabiyoti va san'ati*, January 25.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Imomnazarov 2005, 4]

Elektron gazeta yoki ilmiy-ommabop jurnal maqolasini bibliografiyada berish:

Familiya, Ism. Nashr yili. "Maqola nomi." *Jurnal nomi*, nashr sanasi. Internet adres.

Sobirov, Ergash va Akmal Kenjayev. 2010. "Milliy qadriyat va globallashuv". *New York Times*, 27.02. <http://www.nytimes.com/28/us/28health.html>.

Matnda maqolaga havola:

[Familiya nashr yili, sahifa raqami]

[Sobirov va Kenjayev 2010, 17]

Maqola so'ngida foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosi tartibida beriladi. Adabiyotlar ro'yxati ikki qismdan iborat bo'lishi, birinchi qismda foydalanilgan adabiyot chop etilgan grafikada yuqorida ko'rsatilgan shaklda rasmiylashtirilishi, ikkinchi qismda esa barcha foydalanilgan adabiyotlar o'zbek lotin alifbosida berilishi talab qilinadi. Misol uchun:

Adabiyotlar

Баранов, Х.К. 1958. Арабско – русский словарь. Москва: Наука.

Adabiyotlar

Baranov, X.K. 1958. Arabsko – russkiy slovar. Moskva: Nauka.

Maqolani rasmiylashtirish talablarining ingliz tilidagi variantini "*The Chicago Manual of Style, 16th Edition*" qo'llanmasi yoki <https://www.chicagomanualofstyle>. havolasidan ko'rib olishingiz mumkin.

IZOHLAR

Ushbu son “Oltin bitiglar” tahririyatida sahifalandi.
Manzil: Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Yusuf Xos Hojib ko'chasi 103-uy.
e-mail: goldenscripts@gmail.com
Tel.: +99894 697-97-04
Bosishga 30. 03. 2022-yilda ruxsat etildi
Qog'oz bichimi 70x100 1/16/.
nashriyot bosma tabog'i: 8

Jurnal 2017-yil 26 oktyabrda O'zbekiston Respublikasi Matbuot va axborot agentligi tomonidan № 0940 raqami bilan ro'yxatdan o'tgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy Attestatsiya Komissiyasi tomonidan filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalari chop etilishi lozim bo'lgan ro'yxatga kiritilgan.
Tahririyatga kelgan qo'lyozmalar taqriz qilinmaydi va mualliflarga qaytarilmaydi.

“Mashhur-Press” bosmaxonasida chop etildi.
Buyurtma №0440 Adadi 300 dona.
Bosmaxona manzili:100129 Toshkent, Markaz 15, 1-uy. Tel.: +99890 900 75 77,
+99894 659 94 62